

Софийски университет “Св. Климент Охридски”

ЮРИДИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

Сибилла Божидар Игнатова

**ЗАЩИТА НА ОСНОВНИТЕ ПРАВА ПРЕД
КОНСТИТУЦИОННИТЕ СЪДИЛИЩА В
ЕВРОПА**

Автореферат

на дисертация
за получаване на образователна и научна степен
“ДОКТОР”

Професионално направление
3.6 Право (Конституционно право)

**НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ:
Проф. д-р Евгени Танчев**

София · 2012

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Актуалност на проблема

Актуалността на темата за защита на основните права пред конституционните съдилища в Европа се обуславя от три групи обстоятелства, а именно:

A. Промени в обществените отношения

Европейският модел за централизиран контрол чрез специализиран в конституционната материя юрисдикционен орган, специално създаден и независим от традиционните клонове на властта, стоящ също така и извън системата на общите съдилища, е теоретично обоснован от Ханс Келзен в началото на XX в. Той е въведен за първи път през 20-те години на XX в. в конституциите на Чехословакия и Австрия.

Концептуално създаденият от Ханс Келзен модел на конституционен контрол е възприет в Германия и Италия след Втората световна война, а в Испания и Португалия през 70-те години на XX в. Характерно за европейския модел на конституционен контрол след Втората световна война е неговата еволюция. Акцентът е насочен към защитата на основните права. Тази промяна настъпва с възприемането на върховенството на конституцията и на основните права като неразделна част от всеки основен закон.

След промените в края на 80-те години на XX в. в постсоциалистическите страни на Централна и Източна Европа започва процес на приемане на нови конституции или на внасяне на съществени изменения и допълнения в старите. Така например, приетата през 1991 г. българска Конституция, е изцяло нова, докато в Унгария е направена промяна в Конституцията от 1949 г. Преходът към демокрация и „отворено“ гражданско общество намира своя конституционен израз с въвеждането на нов конституционен орган – *Конституционния съд*. Страните от Централна и Източна Европа следват концептуално създадения от Ханс Келзен европейски модел на конституционно правосъдие в неговия еволюиран вид. Европейският модел на конституционен контрол има изключителен успех в тези страни.

Изборът на модела на конституционно правосъдие в страните от Централна и Източна Европа не е предшестван от задълбочена дискусия за различни алтернативни подходи към конституционното правосъдие, не са правени сравнения на конкурентните модели, не са отчитани

преимствата или недостатъците на различните алтернативи, не са обсъждани различните аспекти на възможни затруднения или теоретичната конструкция на Едуард Ламберт "le gouvernement de juges".

Разгледани заедно, следните фактори най-добре обясняват това „единство“ при избора и относителната липса на обсъждане на модела на конституционно правосъдие в Централна и Източна Европа: от една страна, действаща е силата за подражание, а от друга страна, това е характерът на посткомунистическия преход.

Конституционните съдилища в страните от Централна и Източна Европа имат следните правомощия: абстрактен преглед на законодателството, преглед на законодателството във връзка с висящ съдебен спор, разглеждане на конституционни жалби, разрешаване на федерални и квази-федерални спорове, разрешаване на спорове между държавните органи, разглеждане на въпроси, свързани с изборното законодателство, разглеждане на въпроси във връзка с отстраняването на държавния глава и правомощия по тълкуване на конституциите. До влизането в сила на новата унгарска Конституция на 1.01.2012г. е възможно и отправяне на *actio popularis* до Конституционния съд на Унгария.

Наред с това трябва да се отчитат и промените, които настъпват в съвременната европейска демокрация. Голяма част от страните в Централна и Източна Европа са вече пълноправни членки на Европейския Съюз (ЕС). По повод и във връзка с присъединяването към ЕС или в процеса на членството в него, националните конституции и националните юрисдикции моделират конституционализма си по начин, водещ до съществена промяна в самата концепция за конституционност. До голяма степен това се налага заради изискванията на принципа за примат на Общностното право и този за директния ефект, които са създадени и последователно прилагани от Съда на ЕС.

Б. Нова конституционна и правна уредба в България и в някои други европейски държави

България първа от страните в Централна и Източна Европа приема изцяло нова демократична Конституция през 1991 г. Непосредствено след приемането на Конституцията на 12.07.1991 г. е приет и Законът за Конституционния съд (ЗКС) на 30.07.1991 г.

Конституцията на Република България от 1991 г. за първи път в конституционната история на страната въвежда нов конституционен орган - Конституционния съд. Този орган е специализиран съдебен орган извън

съдебната система, който има за задача да осигури върховенството и спазването на Конституцията. Специализираният абстрактен, концентриран, последващ конституционен контрол, поверен на Конституционния съд на Република България, е институционална гаранция за върховенството на Конституцията.

От създаването на Конституционния съд в България до днес въпросът за неговия модел е многократно дискутиран. В юридическата литература се посочват различни характеристики и се изразяват алтернативни виждания относно модела на възприетото у нас конституционно правосъдие. Дискусиите са обусловени от факта, че Конституционният съд заема съществено място сред висшите държавни органи и работи предимно с политико-правна материя като трансформира политическия проблем в юридически и го разрешава с конституционноправни средства.

В. Състояние на българската доктрина и конституционна практика

Създаването на Конституционния съд предпоставя необходимостта от задълбоченото му изследване като нов конституционен орган. Основната функция на Конституционния съд да осигурява върховенството на Конституцията е изследвана вече от редица български автори и дисертацията има стремеж за приемственост в това отношение.

Еволюцията на европейския модел за конституционен контрол чрез поставянето на акцент върху защита на основните права предопределя необходимостта от изследване на този въпрос. Защитата на основните права в контекста на конституционното правосъдие не е била предмет на цялостно самостоятелно изследване в най-новата българска правна литература и това дава основание този въпрос да се анализира в настоящата дисертация в исторически, сравнителноправен и функционален план.

В този аспект въпросът за въвеждането на конституционната жалба е обект на обсъждане още при създаването на Конституцията на Република България от 1991 г. В стенографските протоколи на 165-то заседание от 25.06.1991 г. на VII-то Велико народно събрание от второто четене на проекта за Конституция е направено предложението „гражданите да имат право да сезират Конституционния съд за накърнени конституционни права”. Това предложение не намира подкрепа. Основният аргумент на политиците, участвали при

създаването на българската Конституция е, че в този начален период българският Конституционен съд ще бъде обременен с твърде много правни спорове, което би довело до обезличаването му.

Темата за въвеждането на конституционната жалба се обсъжда в българската конституционноправна литература. Този въпрос анализират проф. Н. Неновски (Конституцията - актуални въпроси на теорията и практиката, С., 2002), проф. Сн. Начева (За конституционната защитеност и конституционната защитимост на правото на защита, Съвременен право, 1999, № 4), проф. Е. Друмева (Конституционно право, С., 2008), проф. М. Карагъзова-Финкова (Конституционните юрисдикции в новите демокрации от Европейския съюз, С., 2009) и др.

Практиката на българския Конституционен съд, създадена в рамките на неговата функция да осигурява върховенство на Конституцията, дава възможност за обобщения и обособяване на определени тенденции и препоръки при промяна на позитивно-правната уредба.

2. Предмет и задачи на работата

Предмет на дисертацията е изследване защитата на основните права пред конституционните съдилища в Европа. Конституционната жалба като един от институтите, чрез които може да бъде реализирана тази защита, е в центъра на анализа на настоящата дисертация. Целта на изследването е да се разкрият същността, предимствата и недостатъците на конституционната жалба. Това се постига чрез сравнителноправно изследване на държавите с най-развита практика във връзка с този конституционноправен институт. Освен това чрез изследване на конституционната жалба се постига концептуална яснота относно този институт и предимствата, които могат да бъдат постигнати с въвеждането му. С оглед на това е анализирана и действащата нормативна правна уредба във връзка със защитата на основните права. Този анализ може да подпомогне подобрения в българската правната уредба, както и да бъде от помощ при създаването на основни насоки за евентуална законодателна реформа в България.

Настоящият дисертационен труд има следните цели. Първо, изясняване на теоретичния фундамент на основните права на човека и гражданина и анализ на закрепването и уредбата на основните права в националните конституции и в международноправните актове.

Второ, анализ на възникването на конституционното правосъдие, особеностите на възприетите модели в Европа и еволюцията на европейския модел. Конституционното правосъдие след края на Втората световна война е въведено в редица европейски страни, то се ориентира преди всичко към стабилизиране на политическия процес, като при това се поставя акцент върху признаването на основните права и тяхната ефективна защита.

Трето, подробно изследване на българския модел на конституционно правосъдие. Наред с основните конституционни органи централно място в българската конституционна система заема Конституционният съд. Основната функция на Конституционния съд е осигуряване върховенството на Конституцията. Тази функция се реализира чрез неговите правомощия, като например тълкуване на Конституцията или обявяване за противоконституционни на разпоредби на българското законодателството. Реализирането на тези две правомощия оказва положително въздействие при създаването на бъдещи правни норми от законодателната власт. В същото време чрез тези правомощия се осъществява защита на основните конституционни права на гражданите.

Четвърто, посочване на съществуващите механизми за защита на основните права на национално и наднационално ниво. Систематизиране на защитените механизми.

Пето, разкриване на същността, предимствата и недостатъците на института на конституционната жалба. Представено е сравнителноправно изследване на този институт в държавите, в които той се прилага. Анализирани са правната уредба и практиката по прилагането на конституционната жалба. С помощта на изследването на конституционната жалба в други европейски страни се постига концептуална яснота за целите, които могат да бъдат осъществени с въвеждането на този институт.

Шесто, проследяване на дебата относно въвеждането на конституционната жалба в България по време на приемането на Конституцията на Република България и анализ на вижданията на конституционноправната доктрина. Представени са становища „за” и „против” въвеждането на този институт. Въз основа на практиката по прилагането на конституционната жалба в редица европейски страни е обоснована необходимостта от въвеждането на този институт и в България. Направени са конкретни предложения за промяна в действащата правна уредба за защита на основните права пред Конституционния съд.

С оглед на поставените цели дисертационният труд е конструиран в три глави. Глава I е посветена на конституционализма и основните права на човека и гражданина. Глава II разглежда основните модели на конституционното правосъдие и Конституционния съд на България. Глава III представя механизмите за защита на основните права. С помощта на извършения теоретичен и сравнителноправен анализ са направени предложения *de lege ferenda* за въвеждане на конституционна жалба в България. Обоснована е необходимостта от закрепване на конституционно ниво на този институт и за промени в Закона за Конституционния съд.

3. Методи на изследване

При анализа на защитата на основните права пред конституционните съдилища в Европа се използват следните основни методи на изследване.

При разглеждане на позитивно-правната уредба, българската и чуждата доктрина и практиката на конституционните съдилища в дисертационния труд е застъпен *историческият метод на изследване*. В работата има самостоятелна глава, която е посветена на историческото възникване и на съдържанието на основните права. Проследено е признаването на основните права в четирите поколения конституции, което позволява да се установи значението и ролята на закрепването на основните права в конституционните актове. Изследвани са също така и историческите корени на института на конституционната жалба.

Вторият основен метод е *сравнителноправният*. Моделът на българския конституционен контрол обуславя необходимостта от изучаване и почерпване от опита на други европейски държави, в които е въведено конституционното правосъдие. Сравнителноправният анализ е приложен и при разглеждането на контрола за конституционност, който осъществяват конституционните съдилища в Западна, Централна и Източна Европа.

Третият основен метод на изследване, използван в дисертационния труд, е функционалният. Представени са основните функции на конституционните съдилища в България и в други европейски страни. Основната функция на конституционните съдилища в Европа е да осигуряват конституционното върховенство, да гарантират основните права, но и да консолидират и стабилизират действието на основния закон.

4. Научна новост на изследването

Работата е първото самостоятелно изследване, посветено на защитата на основните права пред конституционните съдилища в Европа. Научната новост на изследването се състои в разкриване на еволюиралия европейски модел на конституционен контрол, при който конституционните съдилища осигуряват едновременно върховенството на Конституцията и защитата на основните права. В тази връзка е анализиран директният достъп на гражданите до конституционно правосъдие в Европа.

Конкретните приноси моменти в изследването могат да бъдат обобщени в две групи, а именно: А) приноси във връзка със съвременния европейски модел на конституционен контрол и защитата на основните права и Б) предложения за промени в правната уредба, отнасящи се до конституционния контрол и във връзка със защитата на основните права в Република България.

А. В дисертационния труд е направено изследване на защитата на основните права пред конституционните съдилища, позовавайки се на трудове от българската и чуждестранната научна литература.

Първо, въз основа на изследване на българската конституционноправна доктрина в дисертацията са представени особеностите на двата модела на конституционен контрол – американския и европейския. Всеки от тези модели възниква и се формира при специфични и уникални условия, под влияние на определени исторически фактори. Въпреки различията между тези два модела, общ белег в настоящия момент е, че се осъществява контрол върху актове на законодателната власт, като по този начин се гарантира Върховенството на конституцията и защитата на прогласените основни права.

Второ, в дисертацията подробно е анализиран европейският модел на конституционен контрол, като са представени трите обособени поколения конституционни съдилища в Европа. Отделено е специално внимание на френския Конституционен съвет, който е едно оригинално решение в сравнение с конституционните съдилища в Европа. Анализирана е конституционната реформа от 2008 г. в Конституцията на Петата френска република от 1958 г., чрез която, към характерния за френския модел предварителен контрол, е въведен последващ конституционен контрол. Въз основа на тази

конституционна реформа във Франция конституционноправната теория следва да включи последващия конституционен контрол към характерните белези на френския модел. Подробно е изследван Арбитражният съд на Белгия (от 2007 г. наименованието е Конституционен съд).

Трето, анализира се конституционният контрол в Германия, който е известен под наименованието „келзениански“ модел и включва както предварителен, така и последващ конституционен контрол. Изследвани са историческите предшественици на немската конституционна жалба, представени са подробно изискванията за допустимост и практиката на Федералния конституционен съд на Германия във връзка с този институт. Изследван е институтът на народната жалба (*Popularklage*) в Бавария и възможността за защита на основните права пред провинциалните конституционни съдилища в Германия.

Четвърто, обстойно е изследвано третото поколение конституционни съдилища в някои страни от Централна и Източна Европа и възможностите за защита на основните права чрез института на конституционната жалба.

Пето, в дисертационния труд е направено изследване на националните и наднационалните механизми за защита на основните права. Анализирани са обхватът на защита в контекста на утвърждаващия се многостепенен конституционализъм в Европа.

Шесто, специално внимание е отделено на доктрината „*Solange*“, която е предмет на множество анализи при изследване обхвата за защита на основните права както при националните, така и при наднационалните механизми във връзка с прилагането на правото на Европейската общност през 70-те години на XX век. Тази доктрина възниква въз основа на две решения на Федералния конституционен съд на Германия, които са представени в дисертационния труд. Наред с това са изложени конституционноправни становища относно прилагането на тази доктрина от други конституционни съдилища в Централна и Източна Европа през 90-те години на XX в.

Седмо, изследвани са подробно предимствата и недостатъците на конституционната жалба в страните, в които този институт се прилага за защита на основните права. Представени са пълната и неистинската конституционна жалба, както и институтът на *actio popularis*.

Осмо, направен е систематичен анализ на модела на конституционния контрол в България и неговите особености.

Девето, в българската правна литература се поддържа становището, че конституционноправната защита се осъществява преди всичко чрез правомощията на конституционните съдилища в рамките на конституционния съдебен процес. Във връзка с понятието конституционноправна защита е направено предложение то да се разглежда в широк и тесен смисъл. Конституционноправната защита в широк смисъл може да включва всички механизми за защита - на национално и наднационално ниво. Може да се приеме, че наднационалната защита е конституционноправна защита, защото разпоредбата на чл. 5, ал. 4 от българската Конституция признава примата на международното право. Международните договори, ратифицирани по конституционен ред, обнародвани и влезли в сила за Република България, са част от вътрешното право на страната. Те имат предимство пред тези норми на вътрешното законодателство, които им противоречат. Въз основа на това може да се приеме, че в тесен смисъл конституционноправната защита обхваща защитата на конституционно прогласените основни права от специално създадена за това конституционна юрисдикция, чието наименование в страните, принадлежащи към европейския модел на съдебен контрол, най-често е Конституционен съд.

Б. Във втората група приноси моменти могат да се посочат предложенията *de lege ferenda*. От една страна, тези, които са свързани с въвеждането на конституционната жалба пред Конституционния съд на Република България, както и предложенията, които са свързани с подобряване на конкретната правна уредба, регламентираща функционирането на българското конституционно правосъдие.

Първата група от изменения в законодателството следва да бъде направена на конституционно ниво, с допълнение на Конституцията с нова ал. 4 към чл. 150, която да съдържа следния текст: „Конституционният съд може да бъде сезиран от граждани и юридически лица с искане за установяване на противоконституционност на закон или актове на държавните органи, с който се нарушават основни права и свободи, прогласени в Конституцията”. Това предложение се подкрепя в изводите и констатациите от предишни изследвания на българската конституционноправна доктрина.

Втората група от изменения в законодателството следва да бъдат направени в Закона за Конституционния съд. В дисертационния труд са направени подробни предложения във връзка с бъдещата правна

уредба, свързани с прекия достъп на гражданите и юридическите лица до Конституционния съд, включващи общи правила и условия за допустимост (процесуални предпоставки). Поддържа се изразяването в българската правна литература становище, че за да бъде реализирано правото на конституционна жалба трябва да бъдат спазени определени условия за допустимост (т.нар. филтри) за откриване на производство пред Конституционния съд. Условието за допустимост могат да включват следните изисквания: предвиждане на срок за отправяне на жалбата, задължение за процесуално представителство, определяне на размер на такса за подаване на конституционната жалба, жалбоподателят следва да е изчерпал всички възможни национални средства за защита на накърнените си права, също така трябва да бъде засегнат пряко и в момента. Жалбата трябва да бъде подадена в писмена форма, с предварително определени реквизити за допустимостта, както и да са посочени основанията за подаването ѝ.

Производството за отправяне на конституционна жалба трябва да бъде разделено на две фази: производство по допустимост и производство по обоснованост. В повечето европейски страни задължително условие за допустимост на индивидуалната жалба е жалбоподателят да бъде пряко засегнат и в момента от нарушаването на основните си права. В противен случай, ако лицето не е пряко пострадало в момента, би се стигнало до абстрактен преглед от страна на Конституционния съд. При въвеждането на института на конституционната жалба в България това условие задължително трябва да бъде предвидено, за да се избегне превръщането на тази възможност в класическия вариант на института *actio popularis*. Направено е предложение за въвеждане на *quasi actio popularis*, като може да бъде почерпен опит във връзка с този институт от други държави, където той се прилага.

De lege ferenda могат да бъдат направени и някои промени по отношение на организацията за разглеждане на делата от Конституционния съд. Законодателят може да предвиди обособяването на две камари в Конституционния съд, като едната от тях да се съсредоточи върху производства по конституционни жалби, а другата да се занимава с останалите производства. Направено е предложение за въвеждане на разпоредба относно състава на Конституционния съд при разглеждането на конституционни жалби, който да се състои от трима съдии, като чрез намаляване на съдебния състав по-лесно би се стигнало до решаване на спорния въпрос.

От организационна гледна точка би било подходящо създаването на експертен екип от сътрудници към българския Конституционен съд, който да следи за практиката му, като по този начин да подпомага дейността на съда във връзка с производството по конституционни жалби.

5. Практическо значение на изследването

Дисертационният труд има за цел да допринесе за по-добро изясняване и по-задълбочено осмисляне на същността на защитата на основните права пред конституционните съдилища в съвременната българска правна доктрина.

Начинът на представяне на темата би могъл да съдейства изразените в труда идеи, изводи и предложения да послужат като основа за по-нататъшно усъвършенстване на българското законодателство.

Трудът може да бъде използван и в обучението по право. Едновременно с това дисертационният труд съдържа преглед на съществуващата българска и чуждестранна литература, разглеждаща института на конституционната жалба. Тази библиография има практическа справочна стойност.

6. Обем и структура на дисертацията

Дисертацията е в обем от 308 страници (без да се броят съдържанието, приложенията и библиографията). Към нея има съдържание (1 страница), списък на използваните съкращения (1 страница) и приложения - Таблица 1: Назначаване, мандат, изисквания и др. към конституционните съдии, Таблица 2: Правомощия и функции на Конституционните съдилища в Централна и Източна Европа, Таблица 3: Производства пред Федералния конституционен съд на Германия от 7.09.1951г. до 31.12.2010 г. (общо 5 страници). Библиографската справка, която е приложена, съдържа общо 144 заглавия на 5 езика (български, английски, немски, руски и френски), от които 103 на кирилица и 41 - на латиница. Всички заглавия са цитирани в дисертационния труд. Бележките под линия са общо 930 на брой.

Дисертационният труд в структурно отношение се състои от въведение, три глави, с подраздели и заключение.

II. СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Въведение

Във въведението към дисертационния труд се обосновава актуалността на темата, посочва се предметът на изследването и задачите, които си поставя авторът. Направена е систематизацията на основните тези, логиката на изграждане на дисертацията и са посочени методите на изследване, които се използват.

Три типа данни са взети под внимание - правната уредба в някои страни, което включва не само конституциите, но и други източници на конституционното право. На второ място, е изследвана практиката по прилагането на правните норми и са посочени решения на конституционните съдилища. На трето място, са разгледани изследвания на водещи специалисти в тази област. Работата разглежда конституционните съдилища в Европа и анализира структурата и работата на някои от тях, които представляват особен интерес.

Основна задача е да бъде изследван един от най-ефективните механизми за защитата на основните права – възможността за директен достъп до конституционно правосъдие. За да бъде обоснована тезата в работата, последователно и подробно са изследвани следните основни въпроса:

Първо, значението на конституционното правосъдие чрез проследяване на възникването му и причините за въвеждането му. Посочени са основанията за по-късното въвеждане на конституционния контрол в Европа.

Второ, анализирани са основните задачи и особеностите на конституционното правосъдие в Европа и е проследена еволюцията на европейския модел.

Трето, изследвано е въвеждането на конституционното правосъдие в страните от Централна и Източна Европа. Направен е анализ на практиката на конституционните съдилища във връзка със защитата на основите права.

Четвърто, обърнато е внимание на модела на конституционното правосъдие в България.

Пето, анализиран е институтът на конституционната жалба, чрез която съдържащите се в Конституцията основни права са защитени.

ГЛАВА I. Конституционализъм и основни права на човека и гражданина

Раздел 1 „Основни права - съдържание и видове” представя теоретичния фундамент на основните права, изведени въз основа на исторически анализ.

Корените на човешките права могат да бъдат открити в Древността - изразените още тогава схващания служат по-късно като идейната основа за възникването на основните права.

Магна харта либертатум (*Magna Charta Libertatum*) от 1215 г. оказва влияние върху приемането на множество актове, свързани с някои права през следващите няколко века. Петицията за правата (*Petition of Rights*) от 1628 г. гарантира неприкосновеността на гражданите, а Хабеас Корпус Акт (*Habeas Corpus Act*) от 1679 г. представлява решаващият пробив за налагането на идеята за човешките права в конкретната правова държава.

Влияние върху възникването на концепцията на основните права оказва делението на естествено и позитивно право.

Идеите за естественото и позитивното право също възникват още в Древността. Същинското развитие на школата на естественото право обаче е през Средновековието. Началото на първия етап на тази школа е поставен от Хуго Гроций, а начало на втория етап в развитието на школата на естественото право поставя Томас Хобс – основоположникът на повелята на мира като принцип на правото – през XVII в.

Според съвременната правна теория естествените права са обусловени от биосоциалната същност на личността. Естествените права съответстват на биосоциалните потребности на личността. Те са израз на естественото състояние на личността и в този смисъл са естествени права.

На следващо място, е разгледан въпросът за съотношението между естествените права и субективните права. Понятието „субективно право” е оформено окончателно през XIX в. Наред с развитието на теорията за субективното право, през 30-те години на XIX в. се заражда и правният позитивизъм като самостоятелно правно-философско разбиране .

След краткото представяне на възникналия в Древността и Средновековието теоретичен фундамент на основните права, са представени понятията права на човека и права на гражданина. Различията в смисъла и съдържанието на двете понятия са обосновани

от класическата естественоправна доктрина от XVII-XVIII в. и са логическо следствие на разграничаването между човек и гражданин, между естествено и гражданско състояние на индивида, между естествено и позитивно право.

Според конституционната доктрина правата на човека са естествените права, които индивидът има и които са неотделими от него като човешко същество - човекът има естествени права, присъщи му по природа. Тези права са свързани със самото му съществуване и това са правото на живот, свобода, равенство, достойнство, собственост и др. Те предхождат обществения договор, държавната (политическата) организация, предхождат следователно и позитивното право.

Правата на гражданина се основават на обществения договор, който стои в основата на политическото общество. Правата на гражданина възникват от закона - позитивното право. Това са гражданските и политическите права на индивида. Гражданските права са свързани с организацията и функционирането на държавата, те дават възможност на гражданите да изпълняват определена функция или длъжност като например съдебен заседател, свидетел и др. Политическите права позволяват участие в изразяването на националния (народния) суверенитет — това е избирателното право (право да избираш и да бъдеш избран), правото да принадлежиш към политическа партия, правото на събрание, свободата на печата и др. По време на социализма е правено разграничение между права на човека и права на гражданина. В социалистическата юридическата литература се изразява отрицателно отношение към понятието „права на човека“. Това понятие е разглеждано като „буржоазно“ и вместо него е предпочитано понятието „права на гражданина“.

Правово-конституционната институционализация на идеята за човешките права в континентална Европа получава своя идеен тласък от Франция. С приемането на Декларацията за правата на човека от 1789 г. се набляга на универсалната валидност на човешките права. Преди всичко ужасните събития през Втората световна война стават причина за преосмисляне на човешките права и търсене на признаване на тяхната световна валидност.

На следващо място, е разгледано понятието основно право, което произхожда от германската правна доктрина. Това понятие първоначално широко се налага в континентална Европа, след това и в целия свят. Днес всяка конституция съдържа каталог от основни права, които постепенно се обогатяват с нови и дори надхвърлят границите на

отделни държави, придобивайки наднационален характер. В този раздел са представени и класификациите на основните права.

Раздел 2 разглежда „**Признанието на основните права в националните конституции**”. Направен е преглед на признаването на основните права в националните конституции с помощта на класификацията, известна под наименованието „четири основни поколения конституции”.

Първото поколение конституции възниква в периода от 1776 г. до 1812 г., когато са създадени Конституциите на САЩ и Франция. Целта на тези първи основни закони е институционализирането на публичната власт, различните възможности за нейното осъществяване и структурите ѝ.

Второто поколение конституции е създадено от 1812 г. до началото на Първата световна война - тогава са приети първите писани Конституции на Германия, Испания, Белгия и др. Правната доктрина от този период е в етап на бурно развитие относно идеите за основните права, което своеобразно оказва въздействие върху обогатяването на каталога от права в текстовете на приетите конституционни закони. Към второто поколение основни закони принадлежи и приетата през 1879 г. първа Конституция на България. Конституциите от това поколение имат либерален характер, т.е. на преден план излиза свободата на индивида и ограничаването на държавната власт.

Третото поколение конституции възниква през периода между двете Световни войни и обхваща създаването на Ваймарската конституция на Германия от 1919 г., първите Конституции на РСФСР и СССР от 1936 г. и последвалите ги конституции на бившите вече социалистически страни - тук се включват и Конституциите на България от 1947 г. и 1971 г. Основната цел на тези конституции е да се институционализира публичната власт, нейното осъществяване, структури ѝ и да се положат основите на правото на новия модел на управление. Въпреки че се отделя внимание на правата и свободите на гражданите, те остават само конституционно прогласени.

За да бъде представено четвъртото поколение конституции, което започва след Втората световна война, съвременната конституционна доктрина е обособила три отделни вълни.

Първата вълна включва създаването на действащите и понастоящем конституции като тези на Германия от 1949 г. и на Франция от 1958 г. В работата подробно е разгледан Основният закон на Федерална република Германия от 1949 г. Характерни черти на

Основния закон на Германия са отхвърлянето на предходното фашистко управление и изхождането от принципите на общочовешките ценности, демокрацията, разделението на властите, равенството, справедливостта и др. Към първата вълна принадлежи и Конституцията на Петата френска република от 1958 г., за която е характерно, че за разлика от повечето европейски конституции не съдържа каталог с основни права. Източниците на основните права във Франция са много. Приложение намират разпоредби относно основните права, които са създадени с предишни конституционни актове на Франция, в това число и Декларацията за правата на човека и гражданина от 1789 г. За изясняването съдържанието на основните права изключително много спомага и френският Конституционен съвет.

Втората вълна от това поколение обхваща конституции, които са приети след падането на тоталитарни режими, като например в Гърция през 1975 г., Португалия — 1976 г. и Испания през 1978 г.

Третата конституционна вълна започва с промените в края на 80-те години на XX в. в Централна и Източна Европа, както и независимите републики от бившия СССР. Характерно за тези конституции е, че са приети след тоталитарни режими на управление и във всяка от тях има пространна уредба на основните права. Към тази вълна се включва и България, която първа от новите демокрации приема Конституцията си на 12.07.1991 г. Основният закон на страната съдържаща подробен каталог с основни права и гаранции за тях, отразяващ съвременните демократични стандарти. Приемането на този каталог е обусловено от историческата обстановка в края на 80-те години на XX в. в Източна Европа.

Въз основа на представеното, може да се обобщи, че от създаването на първите конституционни актове и прогласяването на някои права е извървян дълъг път, за да се достигне до съществуващия днес в националните конституции каталог с основни права.

Раздел 3 е посветен на започналото след Втората световна война закрепване на основните права в международноправните актове. Европейската конвенция за правата на човека (ЕКПЧ) от 1950 г. е актът, в който са закрепени т.нар. права от първо поколение. Тези права се доразвиват благодарение на юриспруденцията на Европейския съд по правата на човека в Страсбург. Друг значим акт е Европейската Харта за основни права на ЕС. Правата, свободите и принципите на Европейската Харта, произтичат от конституционните традиции на държавите-членки и международните задължения както и от ЕКПЧ, от

приетите от ЕС и от Съвета на Европа Социални Харти, от практиката на Съда на Европейския съюз и на Европейския съд по правата на човека. Европейската Харта, която е интегрирана в Лисабонския договор от 2009 г. включва иновативни решения, следствие от еволюцията както на обществените отношения, така и от научнотехнологичното развитие - например т.нар. биоетични права, правото на добра администрация и др.

ГЛАВА II. Основни модели на конституционното правосъдие и Конституционният съд на България

Един от най-ефективните механизми за защита на конституционно прогласените основни права е конституционното правосъдие.

Раздел 1 на глава Втора е посветен на въпроса за възникването на конституционното правосъдие, като са разгледани американският и европейският модел през призмата на правата.

Направена е теоретична и сравнителноправна характеристика на конституционното правосъдие. В рамките на този раздел е разгледан съдебният контрол за конституционност, който възниква за първи път в САЩ, с известното Решение от 1803 г. на Върховния съд по делото Марбъри срещу Мадисън. Чрез разграничението на американски от европейски модел за конституционно правосъдие се открояват особеностите на тези модели.

Разгледани са предпоставките за възникването на съдебния контрол за конституционност. От една страна, това е известната концепция, че конституцията е „върховен закон”, а от друга страна, това е принципът за разделение на властите, възникнал благодарение на „политическите идеи на мислителите, предназначени да възпират тираничната власт от времето на Античността, Средновековието и особено по време на Просвещението”.

За първи път европейският модел за конституционен контрол на законодателството, чрез специално създадена за това юрисдикция, която най-често носи наименованието Конституционен съд и стои извън традиционните клонове на публичната власт, е теоретично обоснован от австрийския учен-юрист Ханс Келзен в началото на ХХ в. По идея на Ханс Келзен моделът на концентриран конституционен преглед е въведен в австрийската Конституция през 1920 г., след Втората световна война в - Германия и Италия, а в Португалия и Испания този модел е въведен в края на 70-те години на ХХ в.

Десетилетие по-късно келзенианският модел на конституционно правосъдие има изключителен успех в страните от Централна и Източна Европа, намиращи се в преход към демокрация.

С цел изясняване на установения в Европа модел на конституционен контрол са представени неговите особености. Характерно за този модел е, че той е концентриран, т.е. осъществява се от един орган. Въз основа на това са посочени две основни предимства на концентрирания специализиран контрол: по-голямо единство на компетентност и правна сигурност (не позволява да възникнат различни решения по въпросите на конституционността).

Раздел 2 разглежда подробно съвременния европейски модел в Западна Европа и новите демокрации и анализира особеностите им. Обща характерна особеност на въведените в Европа конституционни юрисдикции е следването на идеята за конституционния контрол на Ханс Келзен. Конституционното правосъдие е въведено в европейските държави с предимно парламентарен или полупарламентарен модел и е средство за осъществяване на контрол върху актовете на парламента. Тази идея отразява промяна в схващането, че парламентът е върховен изразител на волята. Това се случва след Втората световна война, защото при тоталитарните режими са извършени множество злоупотреби - парламентът е използван за ограничаване на някои основни човешки права. Историята на Европа през този период показва, че основните права са нарушени именно от „свещената“ законодателна власт. Затова възниква необходимостта от защита на основните права не само от изпълнителната власт, но и от законодателната власт.

Концепцията на Ханс Келзен съответства на еволюцията в разбирането за законност и демокрация, което се наблюдава в Германия и Италия през 50-те години на XX в., по-късно във Франция и Испания, а днес в цяла Европа - еволюция, която води до преодоляване кризата на легитимността. Изходната позиция на Ханс Келзен е едно ново за континентална Европа схващане за конституцията като върховно действащо право.

В този раздел се споменава и фактът, че институтът на конституционен контрол не съществува във Великобритания, поради това че там за първи път е била оформена концепцията за върховенство на парламента и не съществува писана конституция.

В Европа има още една специфика, която се отнася предимно до Скандинавските страни. В страните от англосаксонската правна

система особено значение има съдебният и квазисъдебният конституционен контрол. В Скандинавските страни, които в известна степен следват американския модел, функциите на конституционен контрол се изпълняват от общите съдилища, а окончателното решение се взема от висшата съдебна инстанция, в някои – само от висшите съдилища (напр. Естония).

Съвременният европейски модел на конституционен контрол, в контекста на защитата на основните права, започва своето развитие след Втората световна война. Конституционният контрол в повечето европейски държави се осъществява от институция, която има различни наименования - Конституционен съд, Конституционен трибунал (Полша) или Конституционен съвет (Франция). В настоящия момент зачитането на човешките права се смята за важна неотменна част от всяко демократично общество.

В някои страни първоначално конституционната юрисдикция изпълнява само арбитражна функция между държавните органи, но постепенно на преден план излиза и защитата на основните права. Това налага въвеждането на механизми за реализирането на тази защита.

В този раздел се обръща внимание и на това, че съвременният европейски модел на конституционен контрол в контекста на защитата на основните права разполага с две форми - директен достъп и индиректен достъп до конституционното правосъдие. Тези две форми на достъп могат да бъдат характеризирани накратко по следния начин: прекият индивидуален достъп предоставя възможност на лицата да оспорят конституционносъобразността на даден нормативен или индивидуален акт директно пред конституционната институция, без посредничеството на друг орган. Косвеният достъп дава възможност за сезиране на Конституционния съд чрез определен държавен орган, т.е. гражданите не могат да сезират директно конституционната институция. В някои европейски държави едновременно са предвидени и двете възможности, т.е. има смесена система за достъп до конституционното правосъдие.

В този раздел е разгледано и разграничението между *actio popularis* и конституционната жалба, което се състои в това, че за *actio popularis* няма ограничителни правила, защото лицето, което инициира такова производство се разглежда като „защитник на общественото благо”, а не като човек с лично оплакване, който се обръща към Конституционния съд като последна инстанция.

Изяснено е разграничението, което прави конституционноправната теория за конституционния контрол в Западна

Европа на германски и френски модел. Тук следва да се спомене, че след проведената конституционната реформа от 2008 г. във Франция е въведен последващ конституционен контрол. С оглед на това конституционноправната теория, която разграничава европейския конституционен контрол на френски и немски модел, трябва да включи към характерните белези на френския модел и последващия конституционен контрол.

Защитата на основните права през изминалите 20 години в страните от Централна и Източна Европа също претърпява развитие – от една страна, с въвеждането на механизма за конституционен контрол и от друга страна, чрез възможността за наднационалната им защита. След историческите промени от 1989 г. и прехода към демокрация в страните от Централна и Източна Европа се създават конституционни съдилища, които се утвърждават, от една страна, като силен политически играч, а от друга - като гарант на конституционно прогласените основни права. Изключително важна е ролята на конституционните съдилища в Централна и Източна Европа за защитата на основните права поради тяхната активност, а това е обусловено от факта, че в почти всички страни от региона е въведен институтът на конституционната жалба.

Активната роля при защитата на основните права на конституционните съдилища в Централна и Източна Европа е представена чрез практиката им. Последователно са изложени примери във връзка със защитата на свободата на словото, равните възможности, правата на малцинствата, борбата с дискриминацията и др.

Въз основа на това е направен следният извод: степента на активност и независимост на конституционните съдилища в новите демокрации ги превръща в гарант на основните права, поради което те се радват на изключително доверие и популярност. Това разбира се е в зависимост от предвидените на конституционно ниво правомощия на конституционните съдилища за защита на основните права във всяка отделна страна.

В този раздел е предложено и създаването на периодизация на конституционния контрол за защитата на основните права. Проследявайки историческото развитие на защитата на основните права могат да бъдат обособени три етапа: генезис, еволюция и бъдеще. Във връзка с това следва да се спомене, че през последните години се наблюдава еволюция на конституционното правосъдие с разширяване на правомощията на конституционната юрисдикция в страни, в които дълго време се е смятало, че този орган не може да бъде сезиран от

гражданите. В Белгия през 2007 г. и във Франция през 2008 г. са направени конституционни реформи и е въведен косвеният достъп на гражданите до конституционно правосъдие.

Конституцията на Република България от 1991 г. въвежда за първи път в конституционната история на страната една нова специализирана юрисдикция в лицето на Конституционния съд. **Раздел 3 на тази глава разглежда Конституционния съд на България**, чиято основна задача е защита на прогласеното върховенство на Конституцията.

Този раздел има за цел да направи характеристика на българския Конституционен съд. Обърнато е внимание на мястото на Конституционния съд сред другите органи на държавната власт в България. Разгледана е конституционната му уредба, становищата на конституционноправната теория, представено е мнението на самия Конституционен съд и е направен юридически анализ на взаимоотношенията му с органите на държавно управление.

Разглеждайки мястото на Конституционния съд сред другите конституционни органи, може да се посочи, че въпреки названието „съд”, той не е правораздавателен орган от типа на съдилищата от глава шеста на българската Конституция. Конституционният съд и съдилищата са уредени в две отделни глави на Конституцията (глава шеста и осма). Решението на конституционния законодател да извади Конституционния съд от главата за съдебната власт има твърде съществено значение за същността и статута на този орган. Конституционният съд е извън съдебната система и не може да стои на „върха ѝ”, защото не фигурира между изброените правораздавателни органи по чл. 119, ал. 1 от Конституцията. Следващото разграничение може да се наблюдава при назначаването на съдиите в съдебната власт, което става от Висшия съдебен съвет, за разлика от конституционните съдии. Мандатността е също така характерна само за конституционните съдии, а за съдиите от съдебната система се прилага принципът на несменяемост и стабилност на служебния статус, като единствено изключение важи спрямо назначаването на Председателите на Върховния касационен съд и на Върховния административен съд с оглед на ръководните им функции. Съществена е и разликата между органите на съдебната власт и тези на Конституционния съд във връзка с компетентността им и тяхното сезиране.

Конституционният контрол, който осъществява Конституционният съд, не може да се разглежда отделно от останалите

елементи и особености на парламентарната форма на управление в България. Европейският модел за конституционен контрол е характерен преди всичко за държави с парламентарна форма на управление.

Конституционното правосъдие е конституционализация на принципа на правовата държава. Основните елементи на правовата държава са стабилността и справедливостта.

Характеристиката на Конституционния съд е допълнена, като са разгледани взаимоотношенията му с органите на държавната власт. На първо място, е анализиран редът за формирането на този орган. На второ място, са разгледани органите, които могат да го сезират.

Конституционният съд на България се състои от 12 съдии, като съставът му е разделен на три равни квоти. Избирането/назначаването на конституционните съдии в България се основава на представителен принцип. Субектите, които сформират тази институция, са парламентът, президентът и съдебната власт в лицето на общото събрание на съдиите от Върховния административен съд и Върховния касационен съд. Съгласно чл. 147, ал. 2 от Конституцията мандатът на съдиите е 9 години. Това е най-дългият мандат, установен в нашата конституционна система. Той има за цел да осигури допълнителна сигурност и независимост на съдиите. Възприет е принципът на приемственост и системно обновяване на състава на съда, като на всеки три години на основата на ротационен принцип една трета от съдиите се сменят. Тази периодична подмяна на съдиите в Конституционния съд „осигурява непрекъсваемост в работата на съда и поддържа баланса във влиянието на основните клонове на власт”. Възприетият „смесен” начин на формиране на състава на Конституционния съд, както и относително продължителният срок на неговите пълномощия имат за цел да се гарантира независимостта на специализираната юрисдикция, която обикновено трябва да се произнася по политически спорове и да ги разрешава чрез юридически средства. Допълнителни гаранции за независимостта и безпристрастността на действията на институцията са несменяемостта и имунитетът на конституционните съдии, с които те се ползват (вж. чл. 147, ал. 6 от Конституцията).

В дисертационния труд е направен анализ на активността на органите, които са сезирали Конституционния съд през изминалите години. Работата разглежда и възможностите за индиректна защита на основните права чрез главния прокурор, Върховния касационен съд, Върховния административен съд и Омбудсмана.

Основната задача на Конституционния съд за осигуряване върховенството на Конституцията се реализира чрез неговите

правомощия, като например тълкуване на Конституцията и обявяване за противоконституционни разпоредби на законодателството. Реализирането на тези две правомощия оказва положително въздействие при създаването на бъдещи правни норми от законодателната власт. В същото време чрез тези правомощия се реализира защитата на основните конституционни права на гражданите. Въпреки че в България липсва конституционна жалба, отправяйки своите искания за тълкуване на основния закон и обявяване за противоконституционни разпоредби на действащото законодателство до Конституционния съд, държавните органи индиректно осъществяват защита на основните конституционни права.

ГЛАВА III. Механизми за защита на основните права

Създаването на политико-правни механизми за гарантиране и защита на правата на човека и ограничаване на произвола от страна на държавата, нейните органи и длъжностни лица е една от най-важните задачи на демократичното общество. Трета глава има за цел да изследва съвременните механизми за защита на основните права.

Раздел 1 от тази глава е посветен на защитата на основните права на национално и наднационално ниво. Използвани са понятията национални и наднационални механизми за защита. Националните механизми за защита на основните права се разграничават на съдебни и извънсъдебни способности.

За да се разкрият възможностите за защита на основните права на национално ниво, е направен кратък обзор на конституционната уредба на съдебната власт по време на действието на Търновската Конституция и Конституцията от 1991 г., след което е направен критичен анализ на новата уредба на касационното производство, съгласно сега действащия ГПК. В този раздел са представени и извънсъдебните механизми за защита на основните права.

През последните години се налага тенденция на засилване ролята на международноправните механизми за защита на основните права. Правовият характер на държавите намира външно проявление в признаване на международноправните гаранции за защита на тези права. Много от съвременните Конституции, в това число и Конституцията на България в чл. 5, ал. 4, отразяват примата на международното право над вътрешното законодателство.

Представени са някои механизми за защита на универсалните международни организации, след което е разгледан механизмът за

защита съгласно ЕКПЧ и накрая са изследвани механизмите за защита на ниво на ЕС.

В този раздел е обърнато внимание на обхвата на защита на основните права през призмата на интеграционния процес, т.е. присъединяването на голяма част от европейските страни към ЕС. Това е дало и основание на някои български конституционалисти да определят съвременния конституционализъм като еволюиращ.

По повод и във връзка с присъединяването към ЕС или в процеса на членството в него, националните конституции и националните юрисдикции моделират конституционализма по начин, довел до съществена промяна в самата концепция за конституционност.

В този раздел е представена доктрината „Solange”, която е предмет на множество анализи при изследването на обхвата за защита на основните права и отношението между националните и наднационалните механизми, въпроси, възникнали във връзка с прилагането на правото на Европейската общност през 70-те години на XX век. Доктрината „Solange” възниква благодарение на две решения на Федералния конституционен съд на Германия, с които Съдът настоява за собствена роля като пазител на основните права в Германия и във връзка с по-нататъшното преотстъпване на някои правомощия от национално на европейско ниво. Съпротивата на немския Федерален конституционен съд се основава на недоверието към тогавашната демократичната легитимност на наднационално равнище и респективно към способността на Европейската общност да осигури в достатъчна степен защита на принципите на правовата държава и на основните права, гарантирани на национално ниво. Първото решение на Федералния конституционен съд, т.нар. „Solange I” от 1974 г. постановява, че докато правото на Европейската общност все още не е достигнало нивото на защита на основните права, равностойно на предвидената защита от националното конституционно право, както и на националното законодателство, Конституционният съд ще продължава да прави преглед на вторичното общностно право за съответствието му със стандартите на националната Конституция. С решението „Solange II” от 1986 г. Федералният конституционен съд на Германия изразява задоволство за нивото, постигнато от правото на Общността, главно чрез съдебната практика на Съда на Европейските общности, осигуряваща ефективна защита на основните права. С решението „Solange II” от 1986 г. немският Конституционен съд заявява, че вече няма да извършва преглед на вторичното законодателство на Общността за съответствие с конституционните и

национални стандарти, докато европейското ниво на защита на основните права отговаря на стандарта, създаден на национално ниво.

Доктрината „Solange” е преповторена от конституционните съдилища на някои страни от Централна и Източна Европа. В този раздел са изследвани причините за това. На първо място, в почти всички посткомунистически европейски държави, конституционните съдилища се утвърждават като мощен, влиятелен и активен играч, който диктува на други политически субекти правилата на политическата игра. Втората причина се крие в опасения на тези страни по отношение на националния суверенитет.

Изборът на подходящ баланс в отношенията между националното и европейското законодателство не е неутрален въпрос. В това отношение особено ценно е становището на проф. Войчех Садурски. Върховенството на националното право засилва ролята на конституционните съдилища, докато приемането на абсолютното превъзходство на европейското право отслабва тези съдилища. С приемането на върховенството на правото на ЕС, националните съдилища ефективно преотстъпват ролята си на пазители на конституционността на Съда на ЕС.

Разделът анализира застъпеното мнение в българската конституционноправни литература по този въпрос: всеки конституционен съд трябва да продължава да гарантира върховенството на съответната конституция, вече повлияна и от присъединителния договор, което включва и преценката на съда дали общностното право не надхвърля рамката на договореност относно трансферираните правомощия.

Този раздел разглежда и обхвата на защитата на основните права на наднационално ниво във връзка с многостепенния конституционализъм, поради това че управлението в ЕС е основано на него. В тази връзка е представено разбирането на съвременната европейска конституционноправни доктрина за многостепенния конституционализъм, който се разглежда в тесен (нов подход) и широк (стар подход) смисъл. В настоящия момент приложение намира тесният смисъл на понятието многостепенен конституционализъм. Един от основателите на тесния смисъл на понятието е немският учен проф. Инголф Пернис. Тесният смисъл при изследването на понятието многостепенен конституционализъм се налага от средата до края на 90-те години на XX в., в отговор на господстващото традиционно разбиране на немското публично право, както и като алтернативен

начин на появата на конституционен орган в лицето на показателния растеж на наднационалния характер на ЕС.

Обхватът на защита на основните права на наднационално ниво придобива все по-голямо значение в границите на ЕС. Изминалите няколко години от членството ни в ЕС показват, че българските граждани използват механизма за защита на основните права от Съда на ЕС в Люксембург, т.е. доверието на българските граждани към наднационалните механизми за защита нараства.

В този раздел е направен анализ на въпроса за задължението на ЕС да се присъедини към ЕКПЧ, което е възложено с Договора от Лисабон. Остава открит въпросът какво ще бъде отношението между съдилищата в Страсбург и Люксембург. Основната цел обаче остава непроменена – постигане на ефективна защита на основните права на гражданите.

Раздел 2 разглежда защита на основните права чрез индивидуалната жалба, което е едно от най-важните правомощия на конституционните съдилища в Европа. Според практиката на повечето конституционни съдилища това е най-ефективният механизъм за защита на прогласените в конституциите основни права.

Директният достъп за защита на основните права чрез индивидуална жалба не е възприет във всички страни от Западна Европа. Конституционните юрисдикции могат да бъдат директно сезирани предимно в Германия, Австрия, Испания, Португалия. В Белгия и Франция съществува възможност за индиректен достъп за защита на основните права, който е въведен едва през последните години с конституционните изменения. Това може да бъде обяснено със споменатото вече в миналото водещо традиционно разбиране, че спрямо законодателния орган в лицето на парламента никой не може да осъществява контрол.

Институтът на конституционната жалба е изследван като е представено историческото му възникване и съществуващите в миналото негови предшественици. Същността, предимствата, както и недостатъците на директния достъп до конституционното правосъдие, са представени като е изследвана правната уредба, изложени са особеностите на производството в някои страни от Западна Европа и от Централна и Източна Европа, в които институтът на индивидуалната конституционна жалба функционира успешно при защита на основните права. В някои страни от Централна и Източна Европа, като например България, Естония и Литва, институтът на конституционната жалба напълно отсъства.

Директният достъп до конституционно правосъдие може да бъде разграничен на две групи: конституционна жалба срещу нормативен акт (т.нар. неистинска конституционна жалба) и конституционна жалба срещу определен индивидуален акт (пълна конституционна жалба).

С помощта на немската конституционноправна литература в областта на основните права, е разгледана подробно схемата за обосноваване на конституционната жалба.

В този раздел е отделено внимание на института на индивидуалната конституционна жалба, който е изключително популярен в страните от Централна и Източна Европа. В някои страни още при първоначалното приемане на основния закон е предвиден институтът на конституционната жалба (напр. Чехия и Словения), а в други е въведен с последващо изменение в правната уредба (напр. Латвия, където конституционната жалба е въведена с изменение в Закона за Конституционния съд в сила от 2001 г.).

За Унгария е характерно, че след промените в края на 80-те години на XX в. страната не приема нова Конституция, а прави цялостна промяна в Конституцията от 1949 г. Интересно е да се отбележи във връзка с променената унгарска Конституция, че за защита на основните права най-често е използван механизмът на *actio popularis*, въпреки че има и конституционна жалба. През април 2011 г. Унгария приема изцяло нова Конституция, която е в сила от 1.01.2012 г. Новата конституция съдържа само института на конституционната жалба и това е единствената възможност на гражданите за защита на основните им права пред Конституционния съд на Унгария.

Защита на основните права от Конституционния съд на България е представен в Раздел 3. Въвеждането на конституционна жалба е многократно обсъждан както преди, така и след приемането на Конституцията на Република България от 1991 г. Стремежът в дисертацията е да бъдат изложени различните тези и да бъдат представени аргументите „за” и „против” въвеждането на индивидуална жалба. В този раздел са представени съществуващите в българската юридическата теория диаметрално противоположни становища относно конституционната жалба. Привържениците на идеята за конституционната жалба смятат, че въвеждането ѝ „би било проява на хуманност и демократичност, докато противниците твърдят, че това би затруднило работата на Конституционния съд”.

Въз основа на направения анализ на конституционното правосъдие за защита на основните права в Европа са подкрепени становищата на българската конституционноправни доктрина:

На първо място, конституционното правосъдие представлява конституционализация на принципа на правовата държава, издигната на равнище Конституция. И всъщност сегашното положение в България, при което конституционната жалба не съществува, представлява поклон пред единия елемент на правовата държава – стабилността. Това е материалният елемент. С въвеждането на конституционната жалба ще се търси постигането и удовлетворяването на втория елемент – справедливостта (Е. Друмева).

На второ място, овластяването на специализираните конституционни съдилища да се произнасят по конституционни жалби допринася за нарастване на уважението към основните права и свободи и прави по-стабилна тяхната защита. Чрез конституционната жалба Конституцията престава да е тържествена декларация за гражданите и се превръща в истински правен документ, който утвърждава правата и свободите като конституционен стандарт за всички отрасли на вътрешното право и те могат да бъдат ограничавани само дотолкова, доколкото е необходимо да бъде защитен публичният интерес (М. Карагъзова-Финкова).

Макар в повечето случаи от досегашната си практика Конституционният съд да поддържа върховенството на Конституцията, може да се отбележи, че той все още не изпълнява напълно ролята си на гарант на правата на гражданите, преди всичко поради липсата на директен достъп до него.

Конституцията от 1991 г. осигурява стабилни функционални гаранции за основните права в лицето на принципите на политическа и правна система, основани върху народния суверенитет, разделението на властите, политическия плурализъм, господството на правото, примата на международното право и отговорността на държавата за вреди. Но в същото време обаче се нуждае от усъвършенстване „системата от институционални и процедурни конституционни гаранции”.

В рамките на този раздел са направени конкретни предложения за промяна в действащата правна уредба. Предложенията са основани на анализа на прилагането на института на конституционната жалба в други европейски страни.

По подобие на направеното изменение в Конституцията през 2006 г. за въвеждането на института на омбудсмана, на конституционно ниво законодателят би трябвало да създаде разпоредба в основния

закон за въвеждането на пряк достъп до конституционно правосъдие. Конституцията трябва да бъде допълнена с нова ал. 4 в чл. 150, чието съдържание да е: „гражданите и юридическите лица могат да сезират Конституционния съд с искане за установяване на противоконституционност на закон или актове на държавните органи, с които се нарушават основните им права и свободи, прогласени в Конституцията”.

Подробната правна уредба, свързана с прекия достъп, включваща общите правила и условия за допустимост (процесуални предпоставки), които са необходими както и самото производство пред Конституционния съд трябва да бъдат уредени съответно в Закона за Конституционния съд.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключението се обобщават анализирания въпроси за защитата на основните права пред конституционните съдилища в Европа.

Направеният преглед на изследваните европейски страни показва, че наред със съдебната защита активна роля за защита на основните права имат и конституционните съдилища. Защитата на основните права придобива нови измерения и с оглед членството на България в ЕС.

Институтът на конституционна жалба функционира успешно в Западна Европа (напр. Германия) и в голяма част от източноевропейските страни. Следвайки опита на другите страни, би могло да бъде въведено правото на конституционна жалба и в България. Чрез създаването на филтри за отправянето на конституционни жалби опасенията за злоупотреба с този институт или за затрудняването на работата на Конституционния съд биха били преодоляни.

Въз основа на направения теоретичен и сравнителноправен анализ в заключението се обобщава, че въвеждането на конституционната жалба ще допринесе за укрепване на доверието на гражданите към държавните институции и ще бъде удовлетворен вторият елемент на правовата държава – справедливостта. С предоставянето на пряк достъп на всеки гражданин или юридическо лице при определени предпоставки до конституционно правосъдие българският Конституционен съд ще се доближи до еволюирания европейски модел на конституционен контрол. По този начин

Конституционният съд на Република България ще изпълни ролята си на гарант на основните права и пазител на Конституцията.

III. НАУЧНИ ПУБЛИКАЦИИ, СВЪРЗАНИ С ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД:

1. „Защита на основни права при действието на Търновската конституция”, в сборник “130 години български конституционализъм – класическите проблеми”, С., УИ “Св. Климент Охридски”, 2009, с. 250-271.
2. „Конституционната жалба като форма за защита на правата на гражданите”, в сборник “130 години български конституционализъм – съвременни проблеми”, С., УИ “Св. Климент Охридски”, 2009, с. 257-274.
3. „Проблеми на конституционната уредба на съдебната власт”, в сборник "Национални измерения на съвременния конституционализъм", С., УИ “Св. Климент Охридски”, 2010, с. 235- 253.
4. „Европейската Харта за правата на човека и Конституцията на Р. България от 1991 г.” в сборник “Европейски измерения на съвременния конституционализъм”, С., УИ “Св. Климент Охридски”, 2010, с. 282- 299.